

Akateeminen ja harrastelijatutkimus historiassa

Heikki Ylikangas

U seissa tieteissä on tutkimus jaettava kahteen ryhmään: yhtäältä alan harrastelijain toisaalta akateemisten tutkijain harjoittamaan. Erittäin keskeinen tämä jako on historiassa. Menneisyys kiinnostaa ihmisiä, koska meillä kaikilla on oma menneisyytemme, muistamme meille hahmottama. Niinpä harrastajia on alalla runsaasti. Luettelon voi alkaa sukututkijoista, jotka muodostavat suurimman ryhmän, ja edetä siitä muistelmien kirjoittajiin, jotka nojautuvat joko pelkästään muistiinsa tai tallentamaansa kirjalliseen materiaaliin: päiväkirjoihin, kirjeisiin jne. Kolmannen, nykyään nopeasti kasvavan harrastusalan muodostavat kyläkirjat, jotka miltei aina ovat yhden tai useamman kylän asukkaana laatimia. Tutkiva journalismi ja historialliset romaanit tuovat joukkoon oman tuntuvan lisänsä. Kaikkiaan kyse on kymmenien tuhansien suomalaisten työskentelystä muodossa tai toisessa historian-tutkimuksen parissa.

Mitä akateemisella tutkimuksella on tästä sanottavana? Ennen kuin vastaan siihen, teen selväksi, mitä tarkoitan akateemisella tutkimuksella. Tarkoitan sillä tutkimusta, jonka tekijät ovat saaneet siihen yliopistolisen koulutuksen. Jo historiassa pro gradu -työnsä tehnyt filosofian kandidaatti täyttää perustasolla tämän ehdon, mutta pätevä

historioitsijana häntä ei voida vielä pitää. Varsinainen tutkijankoulutus tähtää väitöskirjaan, joka sekin on opinnäyte, siis ohjauksen alaisena laadittu. Tiukimman neulan erottelema akateeminen tutkija on vasta dosentti, jolla on oikeus antaa opetusta yliopistossa. Dosentin pätevyys edellyttää vallitsevan käytännön mukaan vähintään väitöskirjaa vastaavaa itsenäistä lisä näyttöä tutkijan taidossa.

Harrastelijan ja akateemisen tutkijan erottaa siis yliopistollinen tutkijankoulutus. Sen läpikäynyt on akateeminen tutkija, sitä vaille jäänyt harrastelija, vaikka hän olisi väitellyt tai kohonnut jopa dosentiksi joillakin muilla aloilla. Puhun erosta yleisellä tasolla, en jokaista koskien. Todellisuudessa myös muutamat akateemiset tutkijat edustavat harrastajatasoa ja vastavasti jotkut harvat harrastajat akateemisen tutkimuksen tasoa. Molemmissa tapauksissa kyse on poikkeuksista, ei yleislinjasta.

Miten nämä tasot nivELYVÄT toisiinsa? Pääsäännön mukaan erinomaisen hyvin näin nimenomaan akateemisen tutkimuksen näkökulmasta. Tutkijoille on paljon hyötyä harrastelijain uurastuksesta. Parhaimmillaan se jopa sysii akateemista tutkimusta uusille urille. Esimerkiksi kirjailija Väinö Linnan historiallisella romaanitrilogialla *Täällä Pohjantähden alla* oli tämän-

suuntainen jälkivaikutus. Jaakko Paavolainen laati siitä kimmokkeen saaneena tutkimuksensa punaisten ja valkoisten väkivaltaista 1918. Se tutkimus oikaisi kuvaa vuoden 1918 sodasta. Vapausota muuttui sisällissodaksi.

Harrastelututkimuksen suurin vahvuus näyttäytyy kuitenkin yhtäällä paikallistalalla, toisaalla yksityistapauksissa. Tämä on käynyt kouriintuntuvana näkyville muun muassa ns. Sotasurma-projektin jälkikasvussa. Harrastelijat ovat tuottaneet ansiokkaita paikallisia selvityksiä vuoden 1918 sisällissodan uhreista. Sotasurma-projekti julkaisi ensi kerran Suomen historiassa myös punaisten puolen uhrien nimet, ja nimiä, toisin kuin pelkkiä lukumäärätietoja, voi aina tarkistaa. Tähän lisättäköön, että historiassa on osa-alueita, joita oikeastaan vain harrastelijat kykenevät käsittelemään. Viittaamaan tunnettuina esimerkkeinä klassiseen musiikkiin ja korkeampaan matematiikkaan. Suurista säveltäjämestareista tai suurista matemaatikoista kykenevät laatimaan kunnollisen elämäkerran vain näiden alojen erikoistuntijat. Tavallisilla historioitsijoilla eivät edellytykset moiseen hevin riitä.

Kun näin on, kun siis harrastelututkimus monin tavoin hyödyttää akateemista tutkimusta, miksi ylipäätään olen ottanut näiden keskinäissuhteen esille? Eikö kaikki olekaan, niin kuin olla pitäisi?

Ei aivan kaikki. Vissejä ongelmia on syntynyt siitä, että harrastelijat eivät aina tyydy alistaiseen asemaansa akateemiseen tutkimuksen aputasona. Muutamat heistä katsovat itsensä päteviksi historioitsijoiksi ja sellaisina kykeneviksi haastamaan akateemisen tutkimuksen – näin vallankin, jos he pääsevät asettautumaan jonkin vanhan tulkintalinjan, tutkimussuunnan tai peräti koulukunnan tunnusten alle. Harrastelijat ovat luonnollisesti kovin otettuja siitä, jos ja kun koulutetut historioitsijat hyväksyvät heidät

näkyvästi tuekseen. Mukaan lähtö ei ole vaikeaa; historioitsijan rooliin on helppo ajautua. Lähteethän ovat arkistoissa. Ne ovat sieltä pienellä vaivalla ja harjaannuksella kaivettavissa ulos ja asetettavissa perusteeksi kriittisille väitteille. Ja mikäs siinä; väitteet saattavat olla painaviakin ja sitä monasti ovat. Kuitenkin, jos tämä tie olisi yleisemmin käyttökelpoinen, joutuisi kysymään, mihin lopulta tarvitaan erityistä akateemista tutkijankoulutusta. Tarvitaanko sitä yhtään mihinkään? Eikö historiassa, vanhalla tieteenalalla, olekaan eroa koulutetun tutkijan ja alan harrastelijan välillä, niin kuin on muissa tieteissä?

Muuan historia-alan harrastelijatutkija lausui minulle hiljakkoin: ”Ei historiassa kaikki ole tulkintaa; on myös olemassa lujia faktoja.” Jäin miettimään repliikkiä. Pohdiskelin, onko tosiaan olemassa faktoja ilman tulkintaa. Mihin tulokseen tulin?

Otan lähtökohdakseni mahdollisimman havainnollisen esimerkin, otan sen arkeologiasta, Karijoen Susiluolasta. On esitetty väite, että luolassa on elänyt ihmisiä ennen viimeistä jääkautta. Todisteeksi siitä on kerätty joukko erikoisen muotoisia kiviä. Yhdet katsovat, että ne ovat ihmisen muokkaamia työvälineitä; toiset pitävät niitä pelkkinä sattunnaisina luonnon muodostelmina. Molemmilla leireillä ovat siis käsissään samat kivet. Yksille ne ovat luonnonkiviä, toisille ihmisen tekemiä työvälineitä. Tutkijan tulkitta ratkaisee, kumpia ne hänestä ovat. Kivet eivät sitä itse kerro.

Täsmälleen sama pätee muutettavat muuttaen historiaan. Pelkkä kirjallinen lähde sinänsä ei ole vielä historiallinen fakta, siis luja, kiveen hakattu tosiasia. Sen arvon ratkaisee lähdekritiikki: analyysi siitä, onko asiakirja aito vai väärennös, missä tarkoituksessa se on synnytetty ja mitä näin ollen voidaan sen sisällöstä pitää totena tai lähinnä totena. Lähteitä ei yleensä laadita tulevaa

historiantutkimusta vaan hetken tarpeita varten. Tutkijan tulee käyttää lähteitä mutta ei antautua niiden vietäväksi. Tämä toteamus epäilemättä hämmästyttää harrastelijoita; tutkijankoulutuksessa se on perussääntö, jonka tärkeyttä teroitetaan alusta alkaen. Arkistodokumentit ovat historiantutkimuksen perusta, eivät sellaisinaan valmis- tai kirjoitettua historiaa. Sitä lähteistä tekee vasta tutkija. Lyhyesti: ei ole faktaa ilman tulkintaa.

Mutta yksi tulkittu lähde – sen merkitys historiantutkimuksessa on yleensä vähäinen. Tarvitaan leegio muita lähteitä. Ja ne muut lähteet saattavat olla ja tavallisesti ovatkin keskenään ristiriitaisia. Mitä niiden kanssa on tehtävä? Hylätäänkö osa ja hyväksytään toinen osa?

Niin ei ole lupa menetellä. Historiantutkimus lähtee periaatteesta, jota akateeminen ohjaajani Pentti Renvall tiuhaan korosti. Se kuuluu näin: ”Ei todellisuus ole ristiriitainen, vain sen tuottamat lähteet sitä ovat.” Tutkijan on siis luotava jokin käsitys siitä todellisuudesta, josta lähteet ovat irtileikkautuneita palasia, ja muodostettava kokonaisselitys, johon kaikki ns. relevantit lähteet niveltyvät, olivatpa ne sitten keskenään ristiriitaisia tai eivät.

Mitä sitten on kokonaisselitys? Sen rakentaminen on kaksivaiheinen prosessi. Ensin tehdään menneisyyden rekonstruktio eli muodostetaan kuva siitä, mitä aikajärjestyksessä eli kronologiaa seuraten todennäköisesti on tapahtunut. Tällä kohdin on huomattava, että menneisyyden rekonstruktio kattaa myös sen osan menneisyydestä, josta ei ole lähteitä. Päätökset on voitu tehdä suullisesti tai sitten kirjalliset lähteet on jälkeensä hävitetty. Jos pidettäisiin kiinni vain säilyneistä kirjallisista lähteistä, ei mitään liittoa olisi koskaan ollut Suomen ja Natsi-Saksan välillä jatkosodassa 1941–1944. Arkistodokumenttia niiden kesken

tehdystä kirjallisesta sopimuksesta ei ole. Asia on täytynyt päätellä yksityiskohtia koskevista sopimuksista. Niinpä Suomen ja Saksan kesken oli esimerkiksi sovittu siitä, että suomalaiset aloittaisivat hyökkäyksensä Neuvostoliittoon heti, kun saksalaiset olisivat Baltiassa saavuttaneet Väinäjoen linjan. Edelleen päätelmiä on tehty sillä perusteella, ketkä suomalaisista johtomiehistä kulloinkin vierailivat Saksassa, ketkä sikäläisistä vastaavista Suomessa ja tarkkaamalla kaiken aikaa sitä, mitä sen jälkeen tapahtui.

Menneisyyden rekonstruktion rakentamisen jälkeen hahmotellaan vastaus siihen, miksi, mistä syystä tapahtui niin kuin tapahtui ja miksi tapahtui juuri silloin kuin tapahtui. Miksi-kysymyksiin vastaaminen on historiantutkimuksen vaikein ja eniten koulutuksen kautta hankittuja taitoja vaativa vaihe. Vastauksia miksi-kysymyksiin ei näet löydy mistään yksittäisestä lähteestä, ja jos vaikka löytyisikin, se pitäisi muin lähtein ja niihin liittyvin osatulkinnoin vahvistaa. Ei ole, eikä voi olla olemassa lähde, joka sellaisenaan paljastaisi, miksi Suomi lähti jatkosotaan. Näiltä osin tutkimus on valmis vasta silloin, kun tutkija on muotoillut kokonaisselityksen, jossa kaikki tuntuu lokahtavan paikoilleen – niin se, mitä on tapahtunut, kuin sekin, miksi on tapahtunut niin kuin on tapahtunut. Tämän kokonaisselityksen tutkitulle ongelmalle on lisäksi nivellyttävä uskottavalla tavalla historian valtavirtaan: niihin muihin tapahtumiin, jotka ennen tätä vaihetta ja sen jälkeen ovat sattuneet sekä Suomessa että Suomen ulkopuolella.

Jos sitten törmätään uusiin, ennen tuntemattomiin luotettaviin lähteisiin, jotka eivät sovi kokonaiskuvaan, kuvaa muutetaan niin, että ne – siis uudet lähdetiedot – siihen sopivat. Samoin muutetaan kokonaiskuvaa, jos sen keskeiset lähteet voidaan perustellusti tulkita toisin kuin aikaisemmin

on tehty. Tavoitteena on aina ehyt, ristiriidaton kokonaisuus.

Jos ja kun näin on, miksi sitten myös koulutettujen tutkijain keskuudessa esiintyy tukintaeroja ja oppiriitoja? Minkä vuoksi kokonaisuelliset ja -tulkinnot samalla-kin lähdepohjalla eroavat toisistaan? Koska eroavuus ei voi olla peräisin lähteistä, se johtuu viime kädessä tutkijoista, näiden erilaisesta taustasta, toisistaan poikkeavasta kasvuympäristöstä jne. On arkipäivää, sitä päivää jota elämme, että ihmiset, niin historioitsijat kuin kaikki muutkin, tulkitsevat saman asian merkityksen eri tavoin.

Palaan siihen, mikä on historiallinen fakta, mikä ei sitä ole. Huomattavalle osalle harrastelijoista lähde on sellaisenaan fakta, varsinkin viranomaislähde. Erityisen tiukasti harrastelijoiden piirissä pidetään kiinni oikeudellisista ratkaisuksista, julkisten tuomioistuinten päätöksistä. Oikeuskäsittelyssä etsitään totuutta niin kuin historian-tutkimuksessa ja etsitään jopa lähtien siitä, että syytetyn tunnustus ei sellaisenaan riitä vaan se on voitava muin todistein vahvistaa. Eikö siis tuomioistuimen ulosannettu lainvoimainen päätös ole lujin ajattelutavissa oleva historiallinen fakta?

Sitä se ei todellakaan ole. Jos tuomiot paljastaisivat totuuden, meidän täytyisi pitää noituutta 1600-luvulla tosiasiana. Eikä tarvitse mennä niinkään kauas. Tuomioiden horjuvuus tulee selkeästi näkyville pahoina kriisiaikoina. Jukka Kekkonen on kirjoittanut valtiorikosoikeuksien tuomioista 1918 otsikolla "Laillisuuden haaksirikko". Samaa otsikkoa olisi Juha Siltala voinut täydellä syyllä käyttää tutkiessaan Lapuan liikkeen aikaisten kyyditysten oikeudellista käsitte-lyä. Vain kymmenesosa nostetuista sadoista kyyditysprosessista johti ehdottomaan vankeustuomioon. Vastaava pätee pitkälti II maailmansodan aikaiseen ja heti sen jälkeeseen harjoitettuun, sotaan liittyvään oikeu-

denkäyttöön. Yleistäen todeten oikeuden tuomiot ovat nekin pitkälti sidoksissa aikaansa ja taustaansa; mitään ylihistoriallista pätevyyttä niillä ei ole.

Mutta onko akateemisen ja harrastelijatutkimuksen edellä kuvailluista eroista mitään haittaa? Eikö ole vain hyvä, että maassa vilisee erilaisia keskenään kilpailevia teorioita ja selityksiä, olivat ne sitten akateemisten tutkijain tai harrastelijain tekemiä? Emmehän me pidä maata, jossa esiintyy vain yksi hyväksytty tulkinta, historian-tutkimukseltaan korkeatasoisena, päinvas-toin. Eikö näin ollen pidä pyrkimällä pyrkiä siihen, että kilpailevia tulkintoja – toisistaan poikkeavia "totuuksia" – olisi kentällä tarjolla mahdollisimman runsaasti? Siten takaisimme parhaiten maan historian-tutkimuksen korkean tason.

Tämä kuulostaa hyvältä; se vain ei vain tahdo Suomessa onnistua. Suomalainen kielialue on pieni ja maan geopoliittinen sijainti vaaranalainen. Paine yksimielisyyteen on vahva. Sen vuoksi Suomi on ollut ja on edelleen niin kuin sanotaan: yhden totuuden maa. Tämä piirre on pikemmin voimistumassa kuin heikentymässä.

Viitaan tekijään, joka ei ole uusi, mutta jonka merkitys on viime aikoina huikeasti kasvanut. Tarkoitan mediaa, julkisuutta. Päivälehtien keskittyminen yhtäältä sekä iltapäivä- ja viikkolehtien kiihkeä kilpailu toisaalta sekä vielä television nousu median mahtiluokkaan ovat tehneet julkisuudesta elementin, joka ulottaa vaikutuksensa myös historian-tutkimukseen. Erityisen merkityksellinen on internetin keskustelupalstojen osuus. Verkkokeskusteluissa voidaan anonyymisti nimimerkin takaa laukoa sellaista-kin tekstiä, jota monikaan ei kehtaisi omalla nimellään julkaista.

Näin on päädytty olennaiseen muutokseen. Enää ei välttämättä kiistelläkään yksin, saati ensisijassa siitä, kenellä on kel-

vollisimmat tutkimukselliset perustelut tullakseen. Esille on noussut toinen tie: kilpailu pääsystä julkisuuteen. Voitto siinä koetaan voitoksi tieteellisessä debatissa. Tässä taistossa alan koulutuksen puute ei muodosta ylipääsemätöntä estettä. Mediaa kiinnostavat myös ja ehkä erityisesti kohdehenkilöön lyödyt negatiiviset leimat, eivät pelkästään tutkimukselliset perustelut. Leimoja kykenee värkkäämään kuka tahansa; ei siihen akateemista tutkijankoulutusta välttämättä tarvita. Vaikka media ei suinkaan kritiikittömästi valitse puoltaan näissä kiistoissa, kuitenkin yleisesti ottaen jyrkät hyökkäykset saavat näkyvyyttä herkemmin kuin ennen. Kielteistä on helpompi myydä kuin myönteistä.

Kuvailtu asiointila on raivannut alaa myös joukkovastakirjoille, usean kirjoittajan laatimille kokoomateoksille, joissa pyritään kumoamaan jonkun yksittäisen tutkijan tekemä tulkinta. Ne ovat uusi ilmiö suomalaisessa historiankirjoituksessa. Vastakirjoja on kyllä nähty ennenkin, joukkovastakirjoja ei ole. Koska tällaisten teosten tavoitteena on läpäistä julkisuusmuuri maksimoimalla osallistujien lukumäärä, mukaan kelpuutetaan myös alan harrastelijoita. Näin joukkovoimasta tulee, julkisuuden kautta, tutkimuksen pätevyuden tae. Vanhaa kansanviisautta – ainahan kaksi yhden voittaa – sovelletaan korotetulla kertomella eli nojaten oppiin, jonka mukaan ”ainahan sentään kuusi yhden voittaa”. Joukkovastakirjoissa yksittäisen osallistujan vastuu tietysti heikentyy. Jälki on sitten sen mukaista. Keskeistä nimenomaan akateemisen tutkijan kannalta on se, että riski vahvasta negatiivisesta julkisuudesta on huikeasti kasvanut. Se ei ole jäänyt eikä jää seurauksitta. Kielteinen julkisuus vaikuttaa kohteeseensa samoin kuin rangaistus rikolliseen oikeuselämässä. Juristien katsannossa oikeudellisella ojennuksella on kaksi ta-

voitetta, nimittäin erityisestävä ja yleisestävä vaikutus. Edellinen tarkoittaa syyllisen pakottamista pysymään kaidalla tiellä, jälkimmäinen rangaistuksen yleistä pelotusvaikutusta. Sama pätee tutkimuksessa. Löytyy toki niitä, joiden paineensietokyky kestää ja joiden osalta kielteisen julkisuuden erityisestävä vaikutus ei toteudu, mutta heitä on sittenkin vähän. Yleinen pelotusvaikutus puree. Tutkijat tulevat varovaisiksi, myötäilevät vanhoja jo hyväksytyjä selityksiä, pitäytyvät vain vuodenvarmoihin lähteisiin ja välttävät arkoja aiheita. Tutkimuksen uudistuminen siis hidastuu.

Näin käy senkin vuoksi, että siinä harrastelijatutkimuksessa, joka on näin mobilisoitu ja mobilisoitunut ottamaan mittaa akateemisesta tutkimuksesta, ei juuri koskaan – muutamia harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta – puolusteta uutta tulkintaa. Harrastelijat tukeutuvat miltei aina vanhoihin totuuksiin ja lopulta viime kädessä aikalaispäättäjien muistelmiin, lausuntoihin ja selityksiin. Silti tai osin juuri tämän vuoksi aiheiden kirjo toki akateemisellakin puolella laajentuu, laajentuu vaarattomille alueille. Juuri ulostullut Suomalaisen Tiedeakatemian satavuotistaipaleeseen liittyvä kartoitus viime vuosikymmenien kehityksestä historian tutkimuksen piirissä antaa useita viitteitä tähän suuntaan.

Tulisiko asialle jotakin tehdä? Olisiko etsittävä keinoja, jotka suosisivat eivätkä ehkäisisi uusien akateemisten tulkintojen esille pääsyä, myös sellaisten, joissa menneisyyden varjopuoliin kajottaisiin? Vuonna 1933 perustettiin Paikallishistoriallinen Toimisto tarkoituksella nostaa paikallishistorioitten tasoa. Niiden tekijöinä esiintyi sitä ennen miltei yksinomaan harrastelijoita, pääosin pappeja ja kunnallispoliitikkoja, mistä sitten johtui, että kirjoista tuli lähteitä loputtomasti sellaisenaan lainaavia, uu-

vuttavan luettelonomaisia kronikoita ja historiikkeja. Toimisto onnistuikin pyrkimyksissään. Paikallishistoriat ja yleensä tilaustyöt siirtyivät vähä välttä akateemisesti koulutettujen historioitsijoiden käsiin ja niiden taso verrattomasti nousi. Onko johonkin vastaavaan mahdollisuutta nyt?

Epäilen, että ei juuri ole. Käsitykseni voi luonnontieteilijöitä hämmästyttää; historioitsijoita se ei suuremmin yllätä. Vanhan sanonnan mukaan ”jokainen sukupolvi kirjoittaa oman historiansa”. Näin todella tapahtuu, mutta niin kuin jo itse sanonta sinällään ilmaisee, tuo ”oma historia” ei nojautu välttämättä uusiin lähteisiin. Se nojautuu uusiin tulkintoihin ja sitä tietä viime kädessä uuden sukupolven omaksumaan yleiseen mielipiteeseen, joka taas on sidok-

sisssa ajan ja yhteiskunnan syviin rakenteisiin. Yksi näistä syvistä rakenteista on ilmaisuvapaus. Se on demokratian tärkeimpiä arvoja, mutta juuri nyt se on erityisesti vaikka ei yksinomaan verkkoviestinnän anonyymien kirjoittelun kautta rajoittamassa itse itseään. Se tekee uutta tavoittelevasta tutkijasta toisinajattelijan, jota leimaa ei moni mielellään päälleen ota. Jälkeenpäin se saattaa tuntua hienolta, läsnä olevana se ei siltä tunnu.

Näyttääkö luomani kuva liian synkältä? Voi niin olla, mutta näistä asioista on puhuttava, ne on vedettävä esille ja niistä on keskusteltava, niin vaikeaa ja nihkeää sekä suorastaan kiusallista kuin se Suomessa ikinä onkin. Eivät ne ainakaan vaikenemalla siitä muuksi muutu.